

2.4. ASPEKTY WYCHOWAWCZE W WYKONYWANIU KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

EKSPLIKACYJNE ASPEKTY POJĘĆ: „WYCHOWANIE”, „SOCJALIZACJA”

Gdy pojęcie wychowanie traktujemy jako rezultat całokształtu wpływów i oddziaływań środowiska społecznego oraz przyrodniczego na człowieka, kształtujących jego rozwój i osobowość oraz przygotowujących go do życia w społeczeństwie, do pełnienia oczekiwanych ról społecznych, a w szczególności roli ucznia, pracownika, rodzica, itp., wówczas posługujemy się też terminem socjalizacja. Przez socjalizację jednostki ludzkiej rozumie się w pedagogice proces wpajania człowiekowi umiejętności charakteryzujących osoby dorosłe, kształtujące ich osobowość, przekazywanie systemów wartości przez ich internalizację, norm i wzorów kulturowych, dokonywany w ciągu indywidualnego rozwoju człowieka przez środowisko społeczne, a zwłaszcza przez grupy wychowujące takie jak rodzina, szkoła, organizacje społeczne, itp.

We współczesnej pedagogice używa się terminu wychowanie w węższym znaczeniu, a mianowicie termin ten jest interpretowany jako intencjonalny, czyli świadomie zamierzony, zaplanowany specyficzny sposób działania wychowawców, których celem jest osiągnięcie względnie trwałych zmian w osobowości wychowanka zarówno w sferze poznawczo-instrumentalnej, pozwalającej na poznanie i także przekształcanie rzeczywistości, jak i w sferze aksjologicznej, czyli w sferze stosunku człowieka do ludzi i świata, jego przekonań, systemu wartości, itp.¹

Znany pedagog specjalny W.Dykcik stwierdza, że w pedagogice używa się pojęcia wychowanie w trzech znaczeniach²:

- I. Jako proces czyli rodzaj działalności ludzkiej polegający na wywołaniu zmian osobowości człowieka;
- II. Jako stan czyli ogół zjawisk określających przebieg, cele, metody, środki i warunki wychowania;
- III. Jako wynik czyli suma następstw wyrażająca się w zmianie osobowości człowieka i stopień przygotowania go do życia w społeczeństwie;

Przedstawiony sposób interpretowania przez tego autora pojęcia wychowanie przydatny jest w omawianiu niektórych metod wychowania w procedurze wychowania resocjalizującego, jako celu w wykonywaniu kary pozbawienia wolności.

METODY WYCHOWANIA RESOCJALIZACYJNEGO

Przejsie do omówień tych metod winno być poprzedzone uwagami odnoszącymi się do celów resocjalizacyjnych kary pozbawienia wolności i tym samym nawiązania, chociaż pobieżnego do teorii kary. W doktrynie prawa karnego wyróżnia się w zasadzie trzy teorie kary:

¹ R. Miller, *Socjalizacja – wychowanie – psychoterapia. Kreatywny charakter wychowania współczesnego*, Warszawa 1981, s. 145.

² W. Dykcik, *Pedagogika specjalna*, Poznań 1997, s. 18.

- teorie sprawiedliwościowe – bezwzględnie wysuwające postulat kary – odpłaty za popełniony czyn niedozwolony przez prawo. Teoria ta nie przewiduje innych celów poza odpłatą, odwetem, w szczególności nie przewiduje celów wychowawczych i tym samym resocjalizacyjnych;
- teorie relatywne – względnie zakładające użyteczność społeczną kary, w szczególności służącej poprawie sprawcy przestępstwa przez wysiłki resocjalizacyjne;
- teorie mieszane według założeń których celem kary pozbawienia wolności jest zarówno zadanie sprawcy przestępstwa dolegliwości i odstraszania go od popełnienia kolejnych przestępstw jak i jego wychowanie przez wysiłki resocjalizacyjne³.

Rozważania zatem w obszarze metod wychowania w wysiłkach resocjalizacyjnych znajdują oparcie w teoriach kar pozbawienia wolności relatywnych i mieszanych.

Ogólnie przez metodę wychowania rozumie się sposób działania za pomocą którego można dokonać zmian pożądaných z punktu widzenia celów w sytuacjach wychowawczych. Możemy wyróżnić typologię metod wychowawczych, które mogą mieć też zastosowanie w procedurze wychowania resocjalizującego. Są to:

1. Metody wpływu osobistego, przy czym środkami tego wpływu mogą być działania wychowawcze wyrażające się w wysuwaniu wobec wychowanka sugestii co do jego przyszłościowej wizji życiowej, połączonej z racjonalną, dostosowaną do poziomu intelektualnego i nastawienia emocjonalnego perswazją. Ważne jest w tym przypadku działanie resocjalizatora przykładem osobistym, a nadto wyrażanie przez wychowawcę aprobaty dla zachowań wychowanka oczekiwanych i jego nagradzania. Wyrażanie zaś dezaprobaty dla zachowań nagannych wychowanka winno być manifestowane przez resocjalizatora w sposób wyważony, przemyślany, umiarkowany, dostosowany do kontekstu interakcyjnego konfliktu pomiędzy wychowawcą i resocjalizatorem. Chodzi w tym przypadku o unikanie nadmiernej stygmatyzacji wychowanka jako osoby dewiantywniej, co może przerodzić się w przyjmowanie przez niego statusu dewianta, a to – jak wiadomo może prowadzić do dewiacji wtórnej i utrudniać procesy resocjalizacyjne.

2. Metody wpływu sytuacyjnego obejmujące takie środki oddziaływania jak: nagradzanie przynoszące wychowankowi satysfakcję za zachowania oczekiwane przez wychowawcę a równocześnie utrwalające je, co może prognozować proces korzystnych zmian w obszarze osobowości wychowanka, karanie dostosowane do możliwości rozumienia jej sensu przez wychowanka i przewidywanych skutków stosowania tego środka przez wychowawcę. Ważną sprawą z punktu widzenia osiągnięcia celów resocjalizacyjnych jest stosowany w metodzie wpływu sytuacyjnego środek polegający na organizowaniu doświadczeń, w sytuacjach wychowawczych, uczących dobrych wzorów w toku pełnienia różnych ról społecznych np. roli ucznia, kolegi, pracownika, itp.

Osiąganie tych celów pociąga w konsekwencji w toku oddziaływań wychowawczo- resocjalizacyjnych przydzielanie wychowankowi odpowiednich zadań wychowawczych, różnych funkcji i ról do spełnienia i osiągnięcia z ich dobrego spełnienia satysfakcji. Satysfakcji pobudzającej motywację do podejmowania tych ról i ich prawidłowego w przyszłości spełnienia. Winno to się odbywać w odpowiednio przez wychowawcę przygotowanych ćwiczeniach, np. warsztatowych. Permanentne, dobre pełnienie przydzielonych ról utrwała nawyki i tym samym przyczynia się do korzystnych zmian osobowościowych.

1. Metody wpływu społecznego odnoszą się głównie do wpływu wychowawczego, a i resocjalizacyjnego na wychowanka małych i pierwotnych grup społecznych. Jeżeli np. w zakładzie wychowawczym, poprawczym lub stricte penitencjarnym stwierdza się istnienie grup formalnych, a tym bardziej nieformalnych, to w metodzie wpływu społecznego, stosowanej w procedurach resocjalizacyjnych, środkiem przydatnym do realizacji celu resocjalizacyjnego jest działanie zmierzające do modyfikacji celów grupy. Grupy takie realizują różne cele, w tym także cele naganne, aspołeczne, niepożądane i szkodliwe z punktu widzenia zasad współżycia społecznego. Zatem modyfikacja celów grupy jest ważnym środkiem w działaniach wychowawczo-resocjalizacyjnych, modyfikacja zmierzająca do kształtowania celów prospołecznych i stosowania środków ich realizacji nienagannych. Wszak w grupach takich funkcjonuje mechanizm identyfikacji ich członków z wzorami zachowań mających charakter priorytetowy. Dochodzi w nich do uczenia się i utrwalania wzorów zachowań często dewiantywnych. Zatem działania wychowawcy-resocjalizatora winny koncentrować się na modyfikowaniu celów grup i środków ich realizacji. Z tym podejściem wiąże się ściśle problem kształtowania u wychowanków norm i wartości, przekształcanie ich struktury i jakości, stosunku do norm prawnych, moralnych i obyczajowych. Działania resocjalizacyjne w tym ob-

³ E. Bielicki, *Z problematyki resocjalizacyjnej. Patologia społeczna, indywidualna, etiologia kryminalna, kara*, Bydgoszcz 2005, s. 102.

szarze winny też być skierowane na eliminowanie postaw ambiwalentnych wobec obowiązujących i powszechnie akceptowanych norm postępowania, bowiem ta ambiwalencja często staje się źródłem determinant stymulujących zachowania dewiacyjne, zwłaszcza u nieletnich i młodocianych. Osoby takie często, z powodu ambiwalentnego stosunku do norm, zwłaszcza prawnych, dopuszczają się czynów niedozwolonych. W zakresie metody wpływu społecznego na osoby wymagające ich resocjalizowania zwrócenia uwagi wymaga kwestia nadawania właściwego kierunku kontroli społecznej. Już C. Czapów wyrażał pogląd, że metody wychowania resocjalizacyjnego rozumiane jako celowe, powtarzalne sposoby posługiwania się środkami wyrażającymi się w odpowiednich technikach, winny być zróżnicowane w ramach przyjętej strategii resocjalizacyjnej⁴. W eksplikacji pojęcia metody wychowania resocjalizacyjnego nawiązując do definicji J. Górskiego, według którego jest ona sposobem realizacji zadań przy wykonywaniu prawidłowości zachowania się człowieka w sytuacjach społecznych⁵. Autor wyróżnia:

- Metody indywidualne a w niej takie środki resocjalizacyjne (nazywane też przez tego autora metodami), jak:
 - a) przykład własny wychowawczy,
 - b) doradzanie wychowawcze,
 - c) przekonywanie.

Metody te mają - jak zaznacza H. Machel - zastosowanie w resocjalizacji penitencjarnej⁶.

Wśród metod indywidualnych J. Górski zamieszcza strategię oddziaływań sytuacyjnych z organizowaniem doświadczeń, czyli tworzenie takich sytuacji wychowawczych, które sprzyjają uwewnętrznieniu się wzorów zachowań oczekiwanych przez wychowawcę-resocjalizatora a równocześnie sprzyjających eliminowaniu nawyków i postaw nagannych. Organizowanie doświadczeń musi dokonywać się w parze z uświadamianiem wychowanka o skutkach postępowania, z czym wiąże się procedura nagradzania i karania, traktowane jako środki wzmacniające. Można wyrazić zapatrywanie, że wyróżniona metoda indywidualna stosowana wobec nieletnich i młodocianych niedostosowanych społecznie a nawet sprawnych czynów niedozwolonych, spełnia cele resocjalizacyjne przez realizację jej aspektu preparacyjnego i kreacyjnego, a także celu resocjalizacyjnego minimum i maksimum, czyli osiągnięcie przez wychowanka takiego stanu osobowości, że będzie on zdolny do przestrzegania zarówno prawa jak i szerszej pojętych zasad współżycia społecznego.

W resocjalizacji penitencjarnej dużą wagę przypisuje się grupie, traktując ją jako środek brany pod uwagę w procedurze resocjalizacji skazanych. W jej ramach wskazuje się na użyteczność struktury grupy i jej funkcjonowanie w społeczności zakładu penitencjarnego poprzez wprowadzanie metody samopry i w nim określanie celów wychowawczych i struktury grupy. J. Górski wyrażając poglądy w zakresie metodyki resocjalizacyjnej mocno akcentuje potrzebę podnoszenia prestiżu i spoiściści grupy w ramach tego samorządu⁷. W samorządowej grupie skazanych, o wysokim prestiżu, w których dzięki wysiłkom resocjalizacyjnym w efekcie może dochodzić do korzystnych zmian w sferze priorytetowej w zakresie wartości, zaczyna korzystnie działać mechanizm identyfikowania się więźniów z wzorami zachowań grupy jako całości. Wpływ ten zależy od wielu okoliczności współtworzących rzeczywistość więzienną. W niej możliwe są wpływy także ujemne z punktu widzenia zachodzących zmian osobowościowych więźniów. Doniosłe znaczenie wychowawcze w toku wykonywania kary pozbawienia wolności w zakładzie penitencjarnym przypisać należy resocjalizacyjnej roli kultury. W jej ramach istotne znaczenie ma tak zwane naznaczanie resocjalizacyjne. E. Bielicki stwierdza wręcz, że jeżeli resocjalizację będziemy traktowali w kategoriach uczenia właściwych postaw, systemów wartości, motywacji, stosunku do samego siebie, do innych ludzi, sposobów realizacji problemów życiowych, to można mówić o dydaktyce resocjalizacyjnej⁸. Celem resocjalizacyjnym w toku wykonywania kary pozbawienia wolności jest doprowadzenie do zmian osobowościowych, które w konsekwencji mają doprowadzić do zmian w zachowaniu i utrwalenia tych zmian w wyniku uczenia. Już Cz. Czapów i S. Jedlewski powołując się na E. H. Sutherland'a i C. Cressea stwierdzali, że opisy dokonywane przez kryminologów skłaniają do przyjmowania poglądu, że zachowania dewiacyjne, w tym przestępcze mogą być wyjaśnione w kategoriach uczenia się⁹.

⁴ Cz. Czapów, S. Jedlewski, *Pedagogika resocjalizacyjna*, Warszawa 1978, s. 76.

⁵ J. Górski, *Metodyka resocjalizacyjna*, Warszawa 1985, s. 93.

⁶ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk, s. 116.

⁷ J. Górski, *Metodyka resocjalizacyjna*, Warszawa 1985, s. 93.

⁸ E. Bielicki, *Z problematyki resocjalizacyjnej. Patologia społeczna, indywidualna, etiologia kryminalna, kara*, Bydgoszcz, 2005,

s. 24.

⁹ E. H. Sutherland, *Principles of Criminology*, Philadelphia 1973, s. 99.

Autor ten podnosi, że w dydaktyce resocjalizacyjnej uczenie to nie tylko przyswajanie określonej wiedzy, lecz także nabywanie przez trening (czyli uczenie się) określonych umiejętności, nawyków, przyzwyczajeń, postaw, preferowania nawet niektórych potrzeb psychicznych i wartości.

Tego rodzaju nauczanie socjalizacyjne w toku wykonywania kary pozbawienia wolności wymaga aktywizacji dobrze merytorycznie przygotowanych wychowawców penitencjarnych w zakresie uczenia wzorów kulturowych czy nawet organizacji rekreacji. Stosowanie takich metod rozpatruje się w kategoriach komunikacji i interakcji w aspekcie wzmocnień pozytywnych lub negatywnych przez pryzmat uczenia się i obserwacji. Jest to interakcja pomiędzy wychowawcą i skazanym, przy czym może ona mieć charakter autoteliczny, heteroteliczny oraz funkcjonalny. Autoteliczna – jak wiadomo – oznacza uznanie przez skazanego racji wychowawcy ze względu na jego osobisty autorytet, a nie pełnioną funkcję. Współzależność heteroteliczna sprowadza się do częściowego uznawania przez skazanego wartości cechujących osobowość wychowawcy. Natomiast współzależność funkcjonalna identyfikuje stosunki regulowane zhierarchizowanymi rolami społecznymi. Z punktu widzenia osiągnięcia najlepszych wyników resocjalizacyjnych najsukuteczniejsza jest współzależność w relacji wychowawca-skazany, współzależność autoteliczna, bowiem bardzo ważną rolę w komunikacji i interakcji pomiędzy skazanym a wychowawcą odgrywa autorytet wychowawcy-resocjalizatora.

Zagadnienie wychowania resocjalizacyjnego, jako wychowania w ogóle, należy rozpatrywać przez pryzmat celów i zadań tego wychowania, a także teorii wychowania osób wykołejonych i zagrożonych wykołejeniem, przy czym należy pamiętać o rzeczywistości wychowawczej istniejącej w konkretnym zakładzie penitencjarnym. Wychowanie resocjalizacyjne to także oddziaływanie na losy skazanego i skoncentrowane na zmiany w jego dyspozycjach psychicznych. Mogą być one wywołane przez zmiany w środowisku, działania na organizm ludzki oraz działania na ludzką świadomość. Wychowanie resocjalizacyjne zakłada także reedukację i winna ona być realizowana zgodnie z wolą skazanego, jeżeli skazany nie jest młodocianym czy nieletnim. Wiadomo, że wedle współczesnej w Polsce regulacji prawnej, indywidualny program resocjalizacji winien uzyskać akceptację dorosłego skazanego. Resocjalizacja bowiem wobec skazanych dorosłych jest skierowaną do niego ofertą i nie ma charakteru obligatoryjnego.

W wychowaniu resocjalizacyjnym w toku wykonywania kary pozbawienia wolności działania koncentrują się również na eliminacji uwarunkowań, które we wcześniejszych okresach życia skazanego ukształtowały osobowość dewiantywną. Informacje odnośnie do tych uwarunkowań winny być w praktyce wychowawczej odnotowane w diagnozie genetycznej skazanego. Ta diagnoza – częścikowa brana jest pod uwagę przy tworzeniu przez penitencjarystę indywidualnego programu resocjalizacji, opartego na obowiązującej w pedagogice resocjalizacyjnej zasadzie indywidualno-resocjalizacyjnej. W oddziaływaniu pedagogicznym na skazanego musi być wykorzystana cała gama metod z różnych dziedzin pedagogiki i nauk pokrewnych, gdyż zawsze jest niezbędna wieloczynnikowa analiza przyczyn kształtujących jego osobowość we wcześniejszych stadiach egzystencji. Stąd oddziaływanie pedagogiczne wobec więźnia winno być oddziaływaniem na jego świadomość, oddziaływaniem uwzględniającym również terapię pedagogiczną oraz równoczesną działalność opiekuńczą, nastawioną na zaspokojenie jego różnorodnych potrzeb egzystencjalnych i osobowościowych.

Aspekt polityczny orzecznictwa karnego i wykonywania kary pozbawienia wolności po 1990 roku został istotnie zminimalizowany. W strategii celów kary kryminalnej aspekt polityczny zastępowany jest celami psychologiczno-pedagogicznymi, socjologicznymi, opartymi na prawie, które precyzuje granice ludzkiego działania, a przy tym uwzględnia humanistyczne postrzeganie człowieka.